

ONA VAIČIULYTĖ-ROMANČUK

*GRAMATYKA JĘZYKA LITEWSKIEGO.
WYBRANE ZAGADNIENIA MORFOLOGII
I FLEKSJI Z ĆWICZENIAMI*

Warszawa: Ex Libris Galeria Polskiej Książki Sp. z o. o., 2006, 244 p.

Gramatikos autorė Ona Vaičiulytė-Romančuk (keista, bet pavardė nenurodyta viršelyje) lituanistikos studijas baigė Vilniaus universitete. 1985–1990 m. dirbo Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sektoriuje, o nuo 1990 iki 1995 m. Lietuvių kalbos instituto Gramatikos skyriuje. 1994 m. apgynė daktaro disertaciją, kurios pagrindu parengė monografiją *Tikriniai vardai Gervėčių apylinkių tarmėje* (1996, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas). Šiuo metu dirba Varšuvos universiteto Bendrosios kalbotyros ir baltistikos katedroje. Be kitų dalykų, dėsto lietuvių kalbos gramatiką ir dialektologiją.

Kaip paaiškėja iš įvado ir ketvirtojo viršelio, gramatika skiriama įvairiausiems skaitytojams, tiek pradžiamoksliams, tiek vidutiniškai lietuvių kalbą mokantiems. Gramatikos dalykus stengiasi pateikti kiek galima paprasčiau, tačiau neiškraipant esmės. Savo darbą autorė pristato kaip lietuvių kalbos gramatikos kompendiumą: jame nesistengta išsamiai aprašyti lietuvių kalbos gramatikos sistemos, siekta tik pateikti pagrindinius, būdingiausius gramatinės sandaros bruožus. Turėti omeny ir didaktiniai tikslai: pagrindiniai gramatikos skyriai baigiami pratimais, o jų atsakymai duoti knygos pabaigoje. Atkreipiamas dėmesys į lietuvių kalbos gramatikų, ypač mokomųjų, stygių Lenkijoje. Recenzuojamosios gramatikos bibliografijoje (tiesa, rinktinėje) yra tik dvi lenkiškos nuorodos: prieš pusamžį išleistas Jano Otrębskio gramatikos trečias tomas ir nepublikuota Axelio Holvoeto aprašomosios lietuvių kalbos gramatikos paskaitų medžiaga. Tai rodo Onos Vaičiulytės-Romančuk gramatikos aktualumą.

Nagrinėjamoji medžiaga gramatikoje išdėstyta pagal kalbos dalis. Aprašomos septynios kalbos dalys išdėstytos tokia tvarka: daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis, prievieksmis ir prielinksnis. Nuosekliai aptariamoms kiekvienos kalbos dalies gramatinės kategorijos, kaityba ir daryba. At-

skiru skyriumi pateiktos vardažodžių kirčiavimo paradigmos. Gramatika praktinė, ne teorinė, todėl joje nerasime gramatinių terminų apibrėžimų ar sąvokų aiškinimo (pavyzdžiui, kas yra daiktavardis, gramatinė kategorija ir pan.).

Toliau recenzijoje apžvelgiamas gramatikos turinys. Atkreipiamas dėmesys į dėstymo metodiką, privalumus ir trūkumus, ginčytinus ar abejotinus dalykus.

1.

Pirmajame knygos skyriuje pateikiamas žiupsnis žinių apie lietuvių kalbą. Pradedama nuo baltų genčių ir jų kalbų, primenama Zietelos lietuvių šnektą ir jos santykis su lietuvių, prūsų bei jotvingių kalbomis, pateikiami bendrieji duomenys apie lietuvių kalbos vartojimą ir aptariamos lietuvių kalbos tarmės (nurodomos jų skiriamosios ypatybės). Ši dalis, įdėta pačioje knygos pradžioje, dar nepasirengusiam skaitytojui atrodo perdėm sudėtinga. Lietuvių kalbos tarmių ypatybes būtų geriau tikėt aptarti knygos pabaigoje.

2.

Antrajame gramatikos skyriuje aptariamas lietuviškas raidynas ir išdėstytos svarbiausios žinios apie lietuvių kalbos fonetinę sandarą (balsius, priebalsius ir dvigarsius). Apibūdinant lietuvių kalbos rašybą netiksliai teigiama, kad ji esanti fonetinė, su istorinės rašybos elementais (p. 11)¹. Išryškintos svarbiausios fonologinės balsių (trumpas : ilgas) ir priebalsių (kietas : minkštas) priešpriešos, dvibalsių ir dvigarsių sandara. Dvibalsiais, o ne kintamaisiais balsiais, kaip daugelyje naujesnių Lietuvoje leidžiamų darbų², gramatikoje laikomi [ie] ir [uo]. Skyriuje pasitaiko ir fonetinės lietuviškų pavyzdžių rašybos klaidelių (nepažymėtas kai kurių priebalsių minkštumas žodžių *dzingsėti*, *septyni*, *grėbti* transkripcijoje, [o] ilgumas transkribuojant formą *brolių* ir pan.).

¹ Aleksas Girdenis pagrindiniu lietuvių kalbos rašybos principu laiko morfologinį (arba morfonologinį), o fonetinį ir istorinį principus – antriniais (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 20); Adelė Valeckienė nurodo du pagrindinius lietuvių rašybos principus – fonologinį bei fonetinį ir morfologinį arba morfonologinį (plg. Morkūnas, sud. ¹1999: 521).

² Alekso Girdenio nuomone, „Sutartiniai dvibalsiai [ie, uo] dažniausiai [...] laikomi atskiromis fonemomis (ne fonemų junginiais)“ (Ambrazas, red. ¹1994: 23). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* jie įtraukti į lietuvių kalbos balsių sistemą (ten pat); plg. dar Girdenis 1995: 174; Morkūnas, sud. ¹1999: 57.

Daiktavardžio skyrius pradedamas pabrėžiant lietuvių kalbos leksikos archajiškumą, duodama paveldėtųjų daiktavardžių pavyzdžių. Toliau palyginti plačiai nagrinėjamas maža kuo nuo lenkiško besiskiriantis daiktavardžių skirstymas į tikrinius ir bendrinius (p. 24–25). Iš daiktavardžio gramatinių kategorijų nagrinėjamos giminė, skaičius ir linksnis. Pagal giminę daiktavardžiai skirstomi remiantis tik vienu – vienaskaitos vardininko – linksnium, todėl tenka ieškoti papildomų požymių daiktavardžių su galūne *-is* giminei nustatyti. Tam pasiūlytas galūninis moteriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos vardininko kirčiavimas (p. 27), o apie vienaskaitos kilmininko ir ypač naudininko formas net neužsiminta. Atitinkamose vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių lentelėse nurodyta priebalsinių kamienų daiktavardžių galūnė *-uo* (p. 26, taip pat p. 30). Teisinamasi mokyklinės gramatikos tradicija. Vis dėlto būtų tiksliau formų *akmuo*, *sesuo* ir pan. baigmenis laikyti ne galūnėmis, o kamiengaliais³; tai geriau atitiktų jų istoriją ir dabartinę morfeminę skaidą. Vadinamieji *substantiva communia* (*naktibalda*, *nenuorama*, *mėmė* ir pan.) gramatikoje ne visai tiksliai vadinami dviejų giminių daiktavardžiais (*rzeczowniki dwurodzajowe*). Daiktavardžių skaičiaus aptarimas taip pat pradedamas nuo istorinių pastabų apie buvusią trinarę šios kategorijos sistemą. Abejonių sukėlė daugiskaitinio (*pluralia tantum*) daiktavardžio *pietūs* skyrimas vien tik prie laiko sąvokų, o žodžio *atostogos* – prie švenčių ir apeigų semantinės grupės (p. 32). Šauksmininkas gramatikoje be jokių išlygų laikomas septintuoju linksnium ir nurodomas ne tik daiktavardžių, bet ir būdvardžių, skaitvardžių ir kai kurių įvardžių paradigmose⁴. Abejotina, ar praktinėje gramatikoje vertėjo pateikti visus postpozicinius vietininkus – bent jau be adesyvo ir aliatyvo tikrai buvo galima apsieiti, o formas *rudenio*, *vakarop* ir pan. laikyti prieveiksmiais⁵. Kaip gera gramatikos ypatybė minėtinas kai kurių linksnų galūnių trumpinimo šnekamojoje kalboje aptarimas (p. 33–34).

Daiktavardžių linksniaivimas aprašytas remiantis ne naujesne ir nuoseklesne *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 69t) bei *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* (plg. Morkūnas, sud. ¹1999: 385) pateikta

³ Būtent taip, nors ir nenuosekliai, atitinkamos formos aiškinamos *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 76).

⁴ Galimą kompromisą šiuo atveju siūlo *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*: šauksmininko forma čia taip pat iš tradicijos nurodoma daiktavardžių paradigmose, tačiau linksnio kategorijos apraše paaiškinta, kad sintaksinių santykių ji nežymi (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 68).

⁵ Beje, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* ketvirtame leidime jie taip ir pateikti (plg. Keinys, red. ⁴2000: 665 ir 906).

paradigmų klasifikacija pagal kamiengalius, o senoviniu mokykliniu skirstymu į linksniuotes, kuris remiasi tik vieno linksnio – vienaskaitos vardininko – galūnėmis. Šiame aprašyme pastebėta keletas netikslumų. Teigiama, kad vienaskaitos šauksmininko galūnę *-au* turi su priesaga *-tojas* padaryti pirmosios linksniuotės profesijų, specialybių pavadinimai (p. 36), tačiau ši galūnė būdinga ir priesagos *-ėjas* tos pačios reikšmės vadinams. Tvirtinama, kad antrosios linksniuotės vyrų pavardės *Butvilà, Dirė* ir pan. daugiskaitoje linksniuojamos pagal pirmąją linksniuotę, t. y. turi daugiskaitos vardininko formas *Butvilai, Diriai* ir t. t. (p. 37). Su tuo negalima sutikti. Bendrinėje kalboje atitinkamos pavardės turi dėsningas antrosios linksniuotės formas, t. y. *Bùtvilos, Dirė*s ir t. t., o minėtosios pirmosios linksniuotės formos laikytinos tarminiais arba šnekamosios kalbos (galbūt kuopinės daugiskaitos) variantais (plg. Stundžia 1981).

Aprašant daiktavardžių darybą sekama *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Tačiau klaidingai teigiama, kad lietuviškose gramatikose priesaga (*przyrostek*) priimta laikyti darybinę priesagą kartu su galūne (p. 40), todėl pačios autorės visoje gramatikoje priesagų ir skirtingos giminės galūnių sekos (pvz.: *-el-is* ir *-el-ė*; *-uk-as* ir *-uk-ė*) laikomos skirtingomis priesagomis!⁶ Dar kelios pastabėlės dėl daiktavardžių darybos. Teigiama, kad priesagos *-elis, -elė* vadiniai sudaro nuo vienos penktosios iki pusės visų bendrinės kalbos deminutyvų (p. 40). Iš tiesų Vinco Urbutio nurodyta apatinė jų skaičiaus riba yra dvi penktosios (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 88). Deminutyvų skyriaus pabaigoje įterptas ekskursas apie lietuvių asmenvardžių darybą (p. 43–44). Asmenvardžių darybą buvo galima aptarti atskirai, o ne kartu su bendriniais daiktavardžiais. Galūnė *-ius* autorės laikoma viena dariausių veikėjų pavadinimų kategorijos darybos galūnių (p. 45), tačiau *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* teigiama, kad šiai kategorijai „priklausančių galūnės *-ius* vadininių nėra daug“ (Ambrazas, red. ¹1994: 113). Kur kas daresnės yra kitos galūnės. Pasak Vaičiulytės–Romančuk, vietų pavadinimai *požemis, užjūris, užsienis* ir pan., kaip ir lenkų kalboje, padaryti iš prielinksniinių konstrukcijų (p. 49). Lietuvių kalbotyroje vyrauja kitokia nuomonė⁷.

⁶ Panašiai ir aukštesniojo laipsnio vyriškosios ir moteriškosios giminės formantai *-esn-is* ir *-esn-ė* laikomi dviem skirtingomis priesagomis (plg. p. 58).

⁷ Vincas Urbutis ir Stasys Keinys tokius daiktavardžius laiko atitinkamų priešdėlių vadiniais (plg. Urbutis 1978: 220; Ambrazas, red. ¹1994: 146, 148; Keinys 1999: 80) arba mišriosios darybos žodžiais (plg. Urbutis 1978: 290). Autorės interpretaciją paremia gal vienintelis Antanas Smetona (plg. 2005: 85–86).

4.

Būdvardis aprašytas nedaug tenutolstant nuo *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* teorinių nuostatų. Įdomios ir vertingos pastabos apie skirtingą lietuvių ir lenkų kalbų būdvardžių kaitybos santykį su gyvumo kategorija (p. 56). Atkreipiamas dėmesys į lenkų kalbos laipsnio kategorijos raiškai būdingą supletyvumą.

Kaip ir daiktavardžių, būdvardžių linksniuotės skirstomos remiantis mokykline praktika, todėl tenka duoti du vienodus III linksniuotės moteriškosios giminės būdvardžių linksniavimo pavyzdžius (*didelė* ir *stiklinė*). Netiksaliai palygintas įvardžiuotinių ir paprastųjų būdvardžių linksniavimas: „Paradygmaty przymiotników zaimkowych są **bardziej regularne** niż przymiotników prostych“ (išryškinta mano. – A. J., p. 67)⁸. Pateiktuose linksniavimo pavyzdžiuose nėra III linksniuotės (*didysis*, *-ioji* ir *pan.*) būdvardžių (plg. 4 lentelę, p. 210).

Būdvardžių darybos aprašas gerokai skiriasi nuo pateikto *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje*. Pasirinktos tik trys (autorės nuomone, dažnesnės) priesaginės darybos kategorijos: deminutyvai (*zdrobnienia*), ypatybės kiekio skirtumus (*zmiana natężenia cechy*) ir panašumą (*podobienstwo*) reiškiantys dariniai. Priesagos *-ingas*, *-inga* vediniai pateko į antrąją kategoriją, o priesagos *-inis*, *-inė* vediniai – į trečiąją⁹. Priešdėlinė būdvardžių daryba gramatikoje apima tik vedinius iš būdvardžių (plg. Ambrazas, red. 1994: 224t).

5.

Skaitvardžio skyriuje su daugiskaitiniais daiktavardžiais be jokių išlygų teikiamas dauginio skaitvardžio *vieneri* vartojimas (p. 85)¹⁰. Žodis *vienetas* gramatikoje apibūdinamas kaip kuopinis skaitvardis (p. 87), nors ir nurodoma, kad vartojamas jis tik kaip daiktavardis¹¹. Prie kuopinių įrašytas ir skaitvardis

⁸ Plg.: „Įvardžiuotinių formų linksniavimas yra **daugiau suvienodėjęs** negu paprastųjų“ (Ambrazas, red. 1994: 185; išryškinta mano. – A. J.).

⁹ *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* priesagos *-ingas*, *-inga* vediniai priskirti prie vidinės ypatybės būdvardžių (Ambrazas, red. 1994: 197t), o priesagos *-inis*, *-inė* vediniai – prie išskiriamųjų, arba rūšinių (Ambrazas, red. 1994: 209t).

¹⁰ Net norminamoji *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* nėra tokia griežta ir bendrinėje kalboje formą *vieneri* tokiais atvejais laiko lygiaverte su pagrindiniu skaitvardžiu *vieni* (plg. Ambrazas, red. 1994: 241).

¹¹ Beje, Otrębskis ne tik *vienetą*, bet ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* kaip kuopinius skaitvardžius pateikiamus žodžius laikė skaitvardžių kilmės kuopiniais daiktavardžiais (plg. 1956: 174).

dešimtis (ten pat), nors jau anksčiau autorės jis pateiktas ir išlinksniuotas kaip pagrindinis skaitvardis (plg. p. 81). Abejotinas kelintinių skaitvardžių darybos formanto *-t-as*, *-t-a* palyginimas su parodomaisiais įvardžiais *tàs*, *tà* (p. 88). Netikslu iš pagrindinio skaitvardžio *milijonas* daromą formą *milijoninis* (p. 90, 92) laikyti kelintiniu skaitvardžiu, nes tai yra būdvardis.

6.

Gramatikoje aptariamos šešios įvardžių grupės: asmeniniai, savybiniai, parodomieji, klausiamieji, santykiniai ir neapibrėžiamieji. Apibūdinama jų reikšmė, pateikiamos linksniavimo ir kirčiavimo paradigmos¹². Nudžiugino skyrelis, kuriame apžvelgiama socialinių santykių raiška asmeniniais įvardžiais. Jame aptariamas įvardžių *tu*, *jūs*, *tamsta*, *pats/pati* vartojimas. Parodomasis įvardis *tas/ta* gramatikoje įtrauktas į deiktinę sistemą kaip distanciją (atstumą nuo kalbėtojo) žymintis narys (p. 99–100). Grafiškai atstumo ašyje jis pavaizduotas tarp įvardžių *šis/ši*, *šitas/šita* ir *anas/ana*. Aiškinimas iliustruojamas sakiniu *Ši knyga yra balta, ta mėlyna, o ana geltona*. Tokia įvardžio *tas/ta* reikšmės interpretacija neatitinka išsamesnių jo vartosenos tyrimų išvadų¹³. Neapibrėžiamųjų įvardžių grupėje skiriama referentinių : nereferentinių įvardžių priešprieša (*zaimki referencjalne i niereferencjalne*). Atitinkamų įvardžių reikšmės nurodomos ne visai tiksliai: įvardžiai su formantu *kaž-* nurodą realiai egzistuojančius, bet neapibrėžtus daiktus (*realnie istnėjacy, ale nieokrešlony przedmiot*), o įvardžiai su *nors* – hipotetinius daiktus (*przedmiot hipotetyczny*)¹⁴.

7.

Vardažodžių kirčiavimas nagrinėjamas atskirame, septintajame, knygos skyriuje. Jame visų pirma primenami kai kurie bendrieji lietuvių kalbos kirčiavimo ir jo žymėjimo dalykai. To daryti nevertėjo: gramatika ne tokia

¹² Parodomųjų įvardžių *tas*, *toks* paradigmose nepagrįstai nurodytos ir šauksmininko formos, plg.: „įvardžiai neturi šauksmininko, nes jie paprastai neina kreipiniais“ (Ambrazas, red. ¹1994: 256).

¹³ Plg.: „įvardis *tas* yra indiferentiškas distancijai: juo galima nurodyti ir artimą, ir tolimą objektą“ (Rosinas 1996: 59); „*Tas*, *ta* yra neutralus narys. Jis gali nurodyti ir daugiau, ir mažiau nuo kalbėtojo nutolusį daiktą“ (Ambrazas, red. ¹1994: 263).

¹⁴ A. Rosino nuomone, „įvardžiai su *nors* yra neutralūs egzistavimui“ (Rosinas 1996: 116).

didelė, – esant reikalui nesunku atsiversti fonetikos skyrių. Lietuvių kalbos kirčiavimas apibūdinamas kaip morfologinis – kirčio vieta priklausanti nuo žodžio morfeminės sudėties. Tai naujesnė lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos koncepcija (plg. Stundžia 1995; Ambrazas, red. ¹1994: 49). Vis dėlto praktiniam vardažodžių kirčiavimo aprašymui teko rinktis tradicinį keturių kirčiavimo paradigmų modelį. Iš ketvirtosios vardažodžių kirčiavimo paradigmos (p. 113) duotas tik vienas pavyzdys (daiktavardis *vaikas*), kuris kaip tyčia iliustruoja visas pateiktos kirčiavimo schemos išimtis...

8.

Dideliame veiksmažodžio skyriuje iš pradžių trumpai apžvelgiama lietuvių kalbos veiksmažodžio sistema. Toliau nagrinėjami tranzityvumas, sangrąža ir veikslas, kurie, panašiai kaip ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje*, nelaikomi gramatinėmis kategorijomis. Tranzityvumas laikomas veiksmažodžio, o ne sakinio ar net diskurso (plg. Hopper, Thompson 1980) ypatybe. Pagal tranzityvumo žymėjimą veiksmažodžiai, kurių forma neskiria tranzityvumo reikšmių (jos priklausančios nuo konteksto), priešinami jas skiriantiems veiksmažodžiams. Pastarieji skirstomi į tris grupes: pirmajai priklauso veiksmažodžiai, kurių tranzityvumo priešprieša žymima šaknies balsių kaita; antrajai – veiksmažodžiai, kurių tranzityvumas žymimas kauzatyvinėmis ir kuratyvinėmis priesagomis, o trečiajai – veiksmažodžiai, kurių intransityvumas žymimas sangrąža. Ši klasifikacija perimta iš *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 83–288). Ji kiek supaprastina tranzityvumo kategorijos vaizdą, nes neapima veiksmažodžių, apskritai negalinčių reikšti tranzityvumo priešpriešos (*būti, atrodyti, gulėti* ir pan.). Sangrąža įtraukiama į tranzityvumo kategoriją ir tampa tik intransityvumo raiškos priemone¹⁵. Vis dėlto sangrąžinės formos gramatikoje aptariamoms ir atskirai. Parodoma sangrąžos sąveika su šaknies balsių kaita: *kelti : kilti : keltis* (p. 119). Dviejų pastarųjų intransityvių formų reikšmės skirtumai liko neišryškinti: abi jos reiškiančios būseną arba savaiminį veiksmą. Nepaaiškinta, kad naudininko reikšmę turinti sangrąža veiksmažodžio tranzityvumo nekeičia (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 288). Gerai išryškinti lie-

¹⁵ Panašiai šios formos aiškinamos ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 287–288). Galima ir kitokia lietuvių kalbos veiksmažodžių sangrąžinių formų interpretacija – jos gali būti įtraukiamos į rūšies kategoriją ir laikomos mediumo raiškos priemone (žr. Holvoet, Semėnienė 2004).

tuvių ir lenkų kalbų sangrąžinių veiksmažodžių neveikiamosios rūšies reikšmės skirtumai (*man nesimiega; nie mogę zasnąć* ir pan.).

Kitos gramatinės veiksmažodžio kategorijos – laikas, asmuo, skaičius – atskirai nenagrinėjamos, o tik trumpai apžvelgiamos aprašant veiksmažodžių asmenavimą.

Liepiamosios nuosakos 3-iojo asmens formos *teeinie, tesimokai* ir pan. laikomos specialiomis geidžiamosios reikšmės permisyvo formomis (p. 150–151)¹⁶. Liepiamosios reikšmės formos (*tepasako*) ir konstrukcijos (*tegul pasako*) pateiktos ne kaip tiesioginės (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 306), o kaip liepiamosios nuosakos raiškos priemonės. Aptariant rūšį teigiama, kad kiekviena veiksmažodžių (ir dalyvių) veikiamosios rūšies forma turi neveikiamosios rūšies atitikmenį (p. 156)¹⁷. Sangrąžiniai priešdėliniai veiksmažodžiai sudarą rūšies priešpriešas panašiai kaip ir nesangrąžiniai, o sangrąžiniams nepriešdėliniams priešinamos sudėtinės nesangrąžinės neveikiamosios rūšies formos, pvz.: *Ramunė šukuojasi plaukus : Plaukai yra Ramunės šukuojami* (p. 158)¹⁸. Abejotinas sangrąžinių veiksmažodžių formų darybos aiškinimas¹⁹: nurodoma, kad sangrąžos priesaga *-si-* turi variantą *-is/-s*, tačiau tokių formų kaip *gydytis, suktis* daryba aiškinama vienos balsės *i* eliminacija susidariusiose geminatosė: **gýdyti-is → gýdytis* (p. 159)²⁰.

Toliau gramatikoje nagrinėjamos dalyvinės formos. Nurodomos veiksmažodinės ir būdvardinės jų savybės. Neapsieita be diachroninių pastabų apie archajines ir naująsias lietuvių kalbos dalyvių formas. Nuosekliai apra-

¹⁶ Jos jau *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* apibūdintos kaip nykstančios, senovinės (Ambrazas, red. ¹1994: 305, 309). Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne (<http://donelaitis.vdu.lt>) šios recenzijos autoriaus rasti septyni pirmosios formos pavartojimo atvejai ir nerasta nė vieno (!) antrosios formos atvejo.

¹⁷ *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* aiškinama, kad viena veikiamosios rūšies forma gali turėti kelis neveikiamosios rūšies atitikmenis ir atvirkščiai (Ambrazas, red. ¹1994: 320t). Panašiai veikiamosios ir neveikiamosios rūšies santykis aiškinamas Holvoeto ir Semėnienės (2004), tačiau rūšies priešprieša jiems atrodo esanti tik semantinė ir nesudaranti kaitybos kategorijos.

¹⁸ Plg.: „jas atstoja bevardės giminės sangrąžinės arba vyriškosios ar moteriškosios giminės nesangrąžinės formos“ (Ambrazas, red. ¹1994: 325).

¹⁹ Jis nepagrįstai išskaidytas: tariamosios ir liepiamosios nuosakos – kartu su atitinkamomis nesangrąžinėmis formomis, o tiesioginės nuosakos – atskirai, aptarus visas kitas nuosakas. Neišvengta pasikartojimų, pavyzdžiui, balsių kaita prieš sangrąžos priesagą aptarta ir p. 159, ir p. 160–161 (antrą kartą).

²⁰ Gerokai paprasčiau tokių formų daryba paaiškinta *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje*: „Nepriešdėlinių veiksmažodžių bendratys šio formanto [-s(i)] trumpąjį variantą -s prijungia prie bendraties priesagos: *praūsti – praūsti-s...*“ (Ambrazas, red. ¹1994: 383).

šomas veikiamųjų ir neveikiamųjų dalyvių laikų formų kaitymas ir kirčiavimas, yra pastabų apie dažnesnį kai kurių dalyvinių formų vartojimą. Atskirai aptarti reikiamybės dalyviai, taip pat itin retai dabartinėje kalboje vartojamos sangražinės ir įvardžiuotinės dalyvių formos²¹. Nepagrįsta visus veikiamuosius būtojo laiko daugiskaitos dalyvius (net ir vyriškosios giminės!) vesti iš atitinkamų neįvardžiuotinių moteriškosios giminės formų: „od tematu imiesłowu rodzaju żeńskiego, na przykład: *dĩrbusi* [...] → *dĩrbusieji* [...], *dĩrbusiosios* [...]“ (p. 183)²². Gramatikoje gerai išryškinti pusdalyvio ir padalyvio vartojimo skirtumai. Veiksmažodžio neasmenuojamųjų formų apžvalga baigiama skyreliais apie siekinį ir būdinį. Abejotina, ar vertėjo nedidelės apimties praktinėje dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje aiškinti siekinio (supino) darybą, reikšmę ir vartoseną²³. Būdinys gramatikoje laikomas veiksmažodžio forma, o nerieveiksmiu (plg. Ambrazas, red. ¹1994: 413). Šis sprendimas taip pat abejotinas tiek dėl būdinių reikšmės, tiek dėl apibrėžtos jų vartojimo srities, jis nepateisinamas ir metodikos atžvilgiu.

Veiksmažodžio skyrius baigiamas darybos aptarimu. Trumpai apžvelgiamos darybos pamato kalbos dalys, darybą galinti lydėti šaknies balsių kaita, darybos formantai. Abejonių sukėlė gana retų priesaginių duratyvų (*aušėti, brydoti, glūdoti* ir pan.) nagrinėjimas (p. 190).

9.

Prieveiksmis autorės apibrėžiamas kaip nekaitoma kalbos dalis, tačiau nurodoma, kad daugelis prieveiksmių laipsniuojami. Kuo gi – kaityba ar daryba – laikomas prieveiksmių laipsniavimas? Kadangi gramatikoje jis nagrinėjamas atskirai nuo darybos, galima spėti, kad daryba jis nelaikomas. Vadinasi, dauguma prieveiksmių kaitomi laipsniais?²⁴

²¹ Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (<http://donelaitis.vdu.lt>) neduoda nė vieno gramatikoje pateiktų sangražinių formų *rašqsis* ir *rašysiqsis* arba įvardžiuotinės formos *dirbusiosios* pavartojimo atvejo.

²² Plg.: „Įvardžiuotinis formantas jungiamas prie ilgųjų vyriškosios giminės vienaskaitos vardinko formų, kurių galūnės balsis pailgėjęs: [...] būt. k. l. *dĩrbusys-is*, *tylėjusys-is*, *rāšiusys-is* [...]“ (Ambrazas, red. ¹1994: 367).

²³ Pati autorė atkreipia dėmesį į tarminį šios formos pobūdį ir nurodo jos pakaitą bendrinėje kalboje – bendratį (p. 187).

²⁴ *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* problema apeita: prieveiksmis joje apibrėžiamas kaip „nelinksniuojama ir neasmenuojama savarankiška kalbos dalis“ (Ambrazas, red. ¹1994: 410).

Nagrinėjantrieveiksmių darybą *-ai* ir *-iai* pateikiamos kaip atskiros priesagos (taip pat ir prieduose, p. 233), *-aip* ir *-iaip* – kaip vienos priesagos variantai, o priesagos *-ui* variantas *-iui* visai neminimas (plg. *pramaišiui*, *pasroviui*). Kažin ar suprieveiksmėjusių prielinksninių konstrukcijų sąrašas (p. 200) reikėjo nurodyti retai vartojamą pavyzdį *ligi laikui*. Gramatikoje atskirai nurodyta grupelėrieveiksmių, kilusių iš senųjų daiktavardžio vietininkų (p. 199). Greta kitų čia duotas *namō*, vedamas iš *namōn*, ir *namīē*, kildinamas iš *namīēp* (t. b. *namīēp*). Istorinis šių formų aiškinimas yra nereikalingas; be to, jis kelia rimtų abejonių²⁵.

Prieveiksmių laipsnio formos vedamos iš nelyginamojo laipsnio šaknies (būtų tiksliau jas vesti iš kamieno)²⁶. Darybiškai neskaidomųrieveiksmių aukščiausiojo laipsnio formas siūloma daryti su priesaga *-iausia*: *daūg* > *daugiāusia*, *pirmā* > *pirmiāusia* (p. 201). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* taip pat esama panašaus siūlymo (Ambrazas, red. ¹1994: 417), tačiau jis apribojamas keliais konkrečiais žodžiais (*daugiausia*, *pirmiausia*, *pirmučiausia*) – visais atvejais sieti jį su darybiškai neskaidomomis pamatinėmis formomis netikslu (plg. *anksti* : *anksčiausiai* ir daugelį kitų); be to, ši kalbininkų suformuluota taisyklė neatitinka realios vartosenos²⁷.

10.

Prielinksniai skirstomi į pirminius ir antrinius, paprastuosius ir sudėtinius, aptariami reti polinksnių (*dēka*, *dēlei*, *link*, *vietoj*) atvejai ir prielinksnių valdymas. Abejonių, kaip ir kitais atvejais, sukėlė istorinis pirminių ir antrinių prielinksnių skyrimas. Tikrai naudinga kai kuriuos prielinksnius palyginti su atitinkamais priešdėliais (*įėjau į kambarį*, *išėjau iš salės*), tačiau tam istorinis pamušalas nėra būtinas. Visuose pavyzdžiuose prielinksniai sukirčiuoti. To daryti nereikėjo, nes iškreipiamas frazės kirtis ir sakinio intonacija.

²⁵ Kazimieras Būga formą *namō* laikė suprieveiksmėjusiu kilmininku ir iš jos vedė *namon* (su pridėtinium *-n*) (Zinkevičius, sud. 1959: 183). Įvairiai aiškinama ir forma *namie*: kai kurių ji laikoma senuoju (nepostpoziciniu) vietininku (plg. Zinkevičius 1980: 209).

²⁶ *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* neatmetama galimybė aukščiausiojo laipsniorieveiksmius vesti iš to paties laipsnio būdvardžių: „galima kalbėti ne apie priesagą *-iausiai*, o apie *-iai*“ (Ambrazas, red. ¹1994: 417).

²⁷ Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (<http://donelaitis.vdu.lt>) duomenimis, formos *daugiausiai*, *pirmiausiai* rašytinėje (daugeliu atvejų redaguotoje!) kalboje plačiai vartojamos, tiesa, rečiau nuo siūlomosios *daugiausia*, *pirmiausia*.

11.

Prieduose pateikiamos 35 įvairių kalbos dalių kaitybės ir formų darybos lentelės. Nors kai kurios jų tik pakartoja atitinkamuose skyriuose esančias paradigmas, tačiau sudėtos vienoje vietoje yra lengviau randamos ir tikrai naudingos. Nepageidautina, kad lentelėse pateikiama informacija skirtųsi nuo išdėstytos pačioje gramatikoje. Deja, taip atsitiko pirmoje lentelėje (p. 206–207). Penktosios daiktavardžių linksniuotės vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos vardininko galūnės lentelėje nulinės, o gramatikoje pagal tradicinę interpretaciją nurodoma galūnė *-uo* (p. 26 ir 30). Gramatikoje pirma išnagrinėti skaitvardžiai, o po jų – įvardžiai; lentelėse atvirkščiai – pirma apibendrinta įvardžių, o po to – skaitvardžių kaityba. Devynioliktoje lentelėje (p. 225), kaip ir kitais atvejais, minkštumą žyminti *i* nurodytina ne su būsimąjo laiko priesaga (t. y. *-si-uo-si*), o su galūne: *-s-iuo-si*. Šios lentelės antrajame būsimąjo laiko asmenyje minkštumo ženklo visai neturėtų būti. 34-oje lentelėje (p. 233) apžvelgiamos paprastųjų ir sangražinių, o ne įvardžiuotinių, kaip parašyta, pusdalyvių formos.

12.

Gramatikoje rūpestingai sukirčiuoti visi lietuviški pavyzdžiai. Tai padaryta gerai, yra tik keletas klaidelių: *Mėnuõ* (p. 42) – t. b. *Mėnuo*; *namieþ* (p. 199) – t. b. *namíep*. Korektūros klaidų taip pat beveik nematyti (gal tik *fomy* p. 150 – t. b. *formy*, *stopień wyższ* p. 201 – t. b. *stopień wyższy*). Gerai, kad greta lenkiškų terminų daugeliu atvejų duodami jų lietuviški atitikmenys. Gramatikos pabaigoje būtų pravertusi lietuviškų terminų rodyklė.

Recenziją baigiant pasakytina, kad Onos Vaičiulytės-Romančuk parengta gramatika gerai perteikia lietuvių kalbos fonologinę ir morfologinę sandarą. Gramatikos teoriniai pagrindai nuosaikiai konservatyvūs. Ji sisteminga, nuosekli, aiški, – atrodo, galima rasti viską, ko panašiose gramatikose paprastai ieškoma, ir netgi kiek perteklinių dalykų. Labiausiai trūksta sintaksės pagrindų. Apžvelgtoji gramatika atitinka savo paskirtį – ji bus naudinga mokomoji lietuvių kalbos knyga lenkiškai kalbantiems ir skaitantiems studentams ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje. Tikiuosi, kad recenzijoje išdėstytos pastabos pravers autorei rengiant kitus gramatikos leidimus.

LITERATŪRA

- Ambrasas V., red. ¹1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Girdenis A. 1995: *Teoriniai fonologijos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Holvoet A., Semėnienė L. 2004: Rūšies kategorija: mediumas ir pasyvas. – Holvoet A., Semėnienė L., red. *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas [*Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2*], 35–60.
- Hopper P. J., Thompson S. A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. – *Language* 56, 251–299.
- Keinys S. 1999: *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Keinys S., red. ⁴2000: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Morkūnas K., sud. ¹1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Otrębski J. 1956: *Gramatyka języka litewskiego 3. Nauka o formach*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rosinas A. 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Smetona A. 2005: Pagrindinių darybos būdų skyrimo klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 83–89.
- Stundžia B. 1981: Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linksniavimo bei kirčiavimo sistemų rekonstrukcijai. – *Lietuvių onomastikos tyrinėjimai // Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 185–198.
- Stundžia B. 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Urbutis V. 1978: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslas.
- Žulys V. 1969: Vadinamųjų nekaitomųjų įvardžių vieta lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje. – *Baltistica* 5(2), 167–177.

Gauta 2008 08 26

ARTŪRAS JUDŽENTIS

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

arturas.judzentis@lki.lt